

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ

В епоху інтеграції та дезинтеграції державно-територіальні зміни дедалі частіше є звичайним явищем, а ефективний інститут правонаступництва держав – необхідністю збереження міжнародної стабільності. Досліджується сутність правонаступництва держав, включаючи механізм формування відносин між державами щодо правонаступництва.

Ключові слова: правонаступництво держав, об'єкт правонаступництва, суб'єкт правонаступництва, міжнародне право, державний борг.

В епоху интеграции и дезинтеграции государственно-территориальные изменения все чаще встречающееся явление, а эффективный институт правопреемства государств – необходимость сохранения международной стабильности. Исследуется сущность правопреемства государств, в том числе механизм возникновения между государствами отношений относительно правопреемства.

Ключевые слова: правопреемство государств, объект правопреемства, субъект правопреемства, международное право, государственный долг.

In the epoch of integration and disintegration state and territorial changes are all more frequent. Effective institute of succession of the states is necessity for save of international stability. The main task of the article is research of essence of succession of the states, including mechanism of creation international relations between states in succession.

Key words: succession of the states, object of succession, subject of succession, international law, state's debt.

У науковому пізнанні використання визначення поняття правонаступництва є ступенем проникнення в сутність явища. Саме тому особливу увагу слід приділити визначенню правонаступництва держав. Проблема правонаступництва держав завжди була однією зі складних і в багатьох випадках – невирішуваною, що підкреслювалося багатьма дослідниками цього питання.

Особливий режим правонаступництва для нової незалежної держави передбачає Віденська конвенція, яка зазначає, що жоден державний борг держави-попередниці не переходить до неї. Інший порядок може бути встановлений тільки шляхом взаємної угоди, укладеної з урахуванням зв'язку між боргом попередника, що стосується його діяльності на території, що є об'єктом правонаступництва, і майном, правами й інтересами, що переходять до нової держави¹.

Низка принципів положень, які містяться у Віденських конвенціях, зумовлені рівнем розвитку міжнародного співтовариства, міжнародного права. Так, ст. 5 Віденської конвенції 1978 р., що є загальною нормою для всіх категорій правонаступництва держав установлює «той факт, що договір якої-небудь держави не вважається таким, що знаходиться в силі щодо дійсної Конвенції, жодною мірою не стосується обов'язку цієї держави виконувати будь-яке записане в договорі зобов'язання, що має силу для нього відповідно до міжнародного права незалежно від договору». Тим самим підкреслюється непорушність, обов'язковість основних принципів, імперативних норм міжнародного права для всіх держав, незалежно від способу і часу їхнього виникнення, незалежно від їхнього волевиявлення. І це цілком правомірно, тому що, будучи основою міжнародного правопорядку, ці принципи, норми своєю реалізацією визначають якісне і цільове функціонування міжнародного права, розвиток міжнародного співтовариства².

Віденська конвенція 1978 р. внесла також істотні зміни в низку міжнародних договорів – об'єктів правонаступництва держав. Раніше об'єктами правонаступництва були лише ті міжнародні договори, що діяли на території держави-попередниці ще до державно-територіальних змін, тобто між територією і міжнародним договором повинен існувати правовий зв'язок. Ця Конвенція розширила межі та внесла в число об'єктів правонаступництва держав міжнародні договори, що не мають правового зв'язку з територією держави-спадкоємця, а також договори, що мають неповний правовий зв'язок з територією. Маються на увазі договори, що є об'єктом правонаступництва, стосуються визначеної території, але до моменту правонаступництва не набрали сили, тобто не мають правового зв'язку з територією держави-спадкоємця, в іншому випадку йдеться про договори, що були підписані до моменту правонаступництва, але за умови ратифікації чи прийняття. Такі договори мають неповний правовий зв'язок з територією.

У Конвенціях є також окремі недоліки, на нашу думку, не цілком виправдані, потребують глибокого і всебічного аналізу підходи до деяких питань, що мають важливе значення в сучасному світі. Одним з недоліків Віденської конвенції 1978 р. є пункт, який виключає можливість наступності договорів, якщо з договором впливає чи іншим способом установлено, що застосування цього договору щодо певної держави-спадкоємця було б несумісне з його об'єктом і цілями чи докорінно змінило б умови дії цього договору. Таке формулювання може створити труднощі в тлумаченні й застосуванні Конвенції. Насамперед не зрозуміло, хто встановлюватиме факт сумісності чи несумісності участі держави-спадкоємця з об'єктом і метою того чи іншого договору держави – учасниці цього договору? Можливо, держава-спадкоємець чи Організація Об'єднаних Націй?

Процедура врегулювання спорів потенційно може тривати два роки і при цьому не досягти результату – вирішення суперечки. А в цей час сторони, пов'язані договірними відносинами з державою-попередницею, перебуватимуть у так званому «договірному вакуумі», не кажучи про інші можливі небезпечні наслідки. У сучасну епоху допускати можливість настання такої ситуації занадто небезпечно. На нашу думку, краще було б після переговорів, консультацій, примирення, які не мали успіху, що до того ж повинні тривати не більше восьми місяців, передати суперечку на розгляд Міжнародного Суду ООН, причому рішення якого буде обов'язковим. Питання про визнання обов'язкової юрисдикції Суду може бути вирішене заявами держав – учасниць Конвенції, як це зроблено в Статуті МАРНОТРАТ, Статуті ЮНЕСКО, Статуті МАГАТЕ тощо.

На нинішній стадії свого розвитку міжнародне співтовариство підготовлене до такого підходу – визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН у зв'язку з питаннями правонаступництва держав, і це необхідне для збереження міжнародної стабільності, безпеки і світу. Слід погодитися з тим, що процес вирішення спорів у Міжнародному Суді ООН також не цілком відлагоджений і не має механізмів примусу, проте має більше можливостей для вирішення проблеми.

Питанням, що заслуговує на увагу, є також визначення державного боргу, закріплене в ст. 33 Віденської конвенції 1983 р., де, зокрема, зазначено, що «державний борг означає будь-яке фінансове зобов'язання держави-попередниці щодо іншої держави, міжнародної організації чи будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, що виникло відповідно до міжнародного права».

Під поняттям « правонаступництво держав » розуміють перехід прав і обов'язків у результаті зміни однієї держави іншою у несенні відповідальності за

міжнародні відносини якої-небудь території. У міжнародному праві держава розуміється як єдність трьох елементів: населення, територія, влада³. Концепція правонаступництва застосовувалася також у зв'язку з перетворенням суспільно-політичних укладів таких країн, як Росія, на місці якої в 1917 р. виникла РРФСР, а в 1922 р. – СРСР; Китай, що став з 1949 р. Китайською Народною Республікою; Куба після повалення в 1959 р. диктаторського режиму.

Правонаступництво виникає при певних обставинах:

- а) при об'єднанні існуючих держав;
- б) при розділі держав;
- в) при відділенні частини держави;
- г) при переході частини території держави до іншої держави.

Особливий випадок – повне припинення існування гітлерівської держави як міжнародно-правового суб'єкта і виникнення в 1949 р. двох держав – НДР і ФРН як спадкоємців Німецької імперії.

Правонаступництво в міжнародному праві істотно відрізняється від правонаступництва в цивільному праві. Суб'єктами правонаступництва в міжнародному праві є насамперед держави, а також міжнародні організації, тоді як у цивільному праві це фізичні та юридичні особи. Об'єкти правонаступництва в міжнародному праві – права й обов'язки за договірними зобов'язаннями держави- правонаступниці, державна власність, у тому числі й архіви, державні борги.

У радянській доктрині міжнародного права, як уже зазначалось вище, такі автори, як С. Б. Крилов, В. М. Дурденевський, Л. А. Моджорян, М. М. Аваков та ін. під правонаступництвом розуміли перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права до іншого, а Г. В. Ігнатенко, Д. І. Бараташвілі, Д. І. Фельдман і М. Х. Фарукшин підкреслюють, що під правонаступництвом варто розуміти наступництво прав і обов'язків на підставі явно вираженого волевиявлення держави-спадкоємця про прийняття нею таких прав і обов'язків. Так, Г. В. Ігнатенко, наприклад, визначає правонаступництво як «суверенний односторонній чи погоджений з іншою державою акт прийняття державою- правонаступницею індивідуальних прав і обов'язків держави-наступниці». Обидва визначення розкривають суть правонаступництва. Проте перше визначення має загальний характер і визначає перехід прав і обов'язків у всіх суб'єктів міжнародного права, а не лише держав, друге визначення має більш обмежений характер і стосується саме правонаступництва держави як суб'єкта міжнародного права. Обидва ці визначення розглядати слід не окремо, а лише в комплексі.

Аналогічна ситуація склалася і у відносинах між державами після розпаду Радянського Союзу, тільки діаметрально протилежна – Росія вважає, що Радянський Союз не припинив свого існування, набувши уособлення у Російській Федерації.

Водночас Україна вважає Російську Федерацію однією з правонаступниць і визнає факт припинення існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік. З даною позицією однозначно погодитись не можна, адже правонаступництво пов'язане не лише зі зміною території. Так, у 1917 р. після розпаду Російської імперії на її місці створено нову державу, по суті – держава і територія не змінились, а змінився устрій та влада. Отже, теж розглядаємо правонаступництво держави після здійснення соціалістичної революції, після зміни соціального устрою. Тому можна не погодитися з думкою про те, що правонаступництво стосується лише території.

Зміна державного устрою і влади не завадило Радянській державі відмовитись від усіх боргів колишньої Російської імперії, мотивуючи це тим, що влада і сама імперія припинили своє існування. Вважаємо, що така думка не однозначна, оскільки змінилася лише влада, а територія та населення залишилися незмінними.

Сучасні тенденції вказують на те, що держава приречена без стабільної економіки. Влада повинна мати розвинену економіку, промислові потужності, власні грошові знаки, підкріплені золотим запасом, а також те, що вона може запропонувати світу, – товари, послуги, виробничі потужності чи фінансові можливості, корисні копалини.

Як це не парадоксально, але нині найбільшу роль відіграє економічна могутність держави, природні ресурси, а не її військова сила. Це не може не вплинути на інститут правонаступництва, а саме на підхід до його визначення. Світ визнає правонаступником владу, яка є більш економічно потужною, а не ту, що номінально має більше прав. Причиною цього є фінансові, промислові, виробничі потужності та природні ресурси. Джерела енергії вичерпуються і багато в чому головним чинником у світовій політиці стають економічні можливості, а не військова сила.

Отже, результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що правонаступництво можна розглядати при припиненні існування влади з виділенням територіальної частини і без її виділення, а також при продовженні існування влади з виділенням території і з включенням території.

1. *Венская Конвенция о праве преемстве государств в отношении государственной собственности, государственных архивов и государственных долгов* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_072.
2. *Resolution on State Succession in Matters of Property and Debts.* – Adopted by the Institute of International Law at the Vancouver session on August 26, 2001 // Archiv des Völkerrechts. – 2002. – Bd. 40. – S. 355-364. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idi-iiil.org/idiE/resolutionsE/2001_van_01_en.
3. *Закон України «Про правонаступництво України»* // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 46. – Ст. 617.